

על הלכה ואחריות חברתית

עיון במשנת הנאנסת בעין

א. פתיחה

הקב"ה מצַנֶּה על הכהנים שלא לשאת זונה (ויקרא כ"א, ז), כלומר – כל שנבעלה לחלל או לאדם שהיא אסורה לינשא לו, כפי שמפורט בברייתא:

בן תשע שנים ויום אחד גר עמוני ומואבי, מצרי ואדומי, כותי, נתין, חלל וממזר, שבאו על כהנת לוייה וישראלית – פסלוה. (יבמות סח.)

מעמד אשה שבא עליה אלמוני, שיצא מחברה שזהותה ידועה, נדון במשנה:

אמר רבי יוסי מעשה בתינוקת שירדה למלאות מים מן העין ונאנסה אמר ר' יוחנן בן נורי אם רוב אנשי העיר משיאין לכהונה הרי זו תנשא לכהונה. (א', י')

רבי יוסי מעיד על פסקו של רבי יוחנן בן נורי, לגבי כשרות תנוקת שנאנסה בעין לכהונה. הדין העולה מפשט המשנה הוא, שמעמד היוחסין של תנוקת שנאנסה בעין נקבע לפי מעמד רוב אנשי העיר.

מוקד המשנה אינו במעשה האונס, וממילא גם לא בממד המוסרי שבו, אלא בהשלכות החברתיות-מעמדיות שלו. ממילא, היא לא עוסקת בפגיעה בנאנסת במישור האישי. ברם, חכמים דנים לא דנים רק בהשלכות החברתיות-מעמדיות כלפי הנאנסת, אלא גם באחריות של האנס ושל החברה שממנה יצא. במקום לציין את פסול האנוסה הכללי, המשנה מציינת דוקא את הכשרה של התנוקת למרות האונס.

רעיון זה עולה גם מניסוח המשנה, שאינה דנה בכשרות התנוקת אלא בשאלת ההשאה לכהונה, המשקפת את המעמד החברתי, שהוא אבן הבוחן של נטילת אחריות מצד החברה שמתוכה יצא האנס (כפי שנראה בהמשך).

על לקיחת האחריות נלמד באמצעות בחינת הדיון בגמרא, המגדיר את המקרים שבהם הנאנסת כשרה לכהונה. רק במקרים שבהם הקשר של אנשי העיר לאונס

ברור, ורובם כשר לכהונה, גם הנאנסת כשרה. בנוסף נלמד מהעמדת סיפור האונס בצפורי, עיר הכהנים, על אפי לקיחת האחריות של הכהנים, וכן מהסמליות שבהעמדת הסיפור במעין.

ב. סיפור המשנה בצפורי

1. תנאי המשנה בצפורי

בנוסף לפרטים התמציתיים שבמשנה, הגמרא מוסיפה את מקום הסיפור – צפורי:

אמר רב יהודה אמר רב: בקרונה¹ של ציפורי היה מעשה...

אמר ר' ינאי: נבעלת בקרונות כשרה לכהונה... אבל פירש אחד מציפורי ובעל – הולד שתוקי. (יד:—טו.)

רב ורבי ינאי טוענים שהסיפור אָרע דוקא בצפורי. כך נמסר גם בירושלמי:

רב יהודה בשם רב כהן קרונה של ציפורין הוה עובדה... אמר רבי אילא בשם רבי ינאי תוכה שבציפורין בעל. (ירושלמי א', י)

העמדת הסיפור שבמשנה בצפורי מסתברת, שכן רבי יוחנן בן נורי פעל בצפורי, כפי שעולה בתוספתא:

קראה בלילה לא יצא ידי חובתו אמ' ר' יוסי מעשה בר' יוחנן בן נורי שקראה בצפורי בלילה אמ' לו אין שעת סכנה ראייה. (תוספתא מגילה ב', ד)

אמר ר' יהושע מעשה בארבעה זקנים שהיו יושבין אצל ר' אליעזר בן עזריה חרש בציפורי... ור' יוחנן בן נורי. (תוספתא כלים (בבא בתרא) ב', ב)

הרש"ש (טו. ד"ה בקרונות) מציין שגם רבי יוסי פעל בצפורי, כפי שעולה מהברייתא:

תנו רבנן: צדק צדק תרדף – הלך אחר בית דין יפה... אחר רבי יוסי לציפורי. (סנהדרין לב:)

¹ כך גורס רבנו חננאל (בליקוט פירושיו המובא באוצר הגאונים), הר"ף ורוב הראשונים, וכן הוא ברוב כתבי היד. אך בנוסח הנדפס (בעקבות רש"י) הגרסה היא "קרונות".

כיון שגם רבי יוסי וגם רבי יוחנן בן נורי פעלו בצפורי, רב ורבי ינאי מעמידים את סיפור המעשה בצפורי.

העמדת הסיפור בצפורי משמעותית לא רק מחמת נושאי המסורת במשנה, אלא גם מחמת אפי העיר, שהיתה כנראה עיר כהנים. כך עולה מהירושלמי:

ידעיה עמוק ציפורים ידע י—ה עצה עמוקה שבלבם והגלם לציפורין.
(ירושלמי תענית ד', ה)

ומסביר העלי תמר:

היה בפיוט קינה עתיק או ברייתא עתיקה, ידעיה עמוק צפורין, שביאורו שמשמרת ידעיה שבציפורין היתה מכונה עמוק, ע"ש שידע י—ה עצה עמוקה להרע שבלבם והגלם כציפורין, כלומר שנדו ועפו כהני צפורים ממקומם מהר כציפורין. (עלי תמר שם ד"ה ועכשיו אבאר)

משמרת ידעיה גלתה לצפורי. מסורת זו השתמרה גם בפיוט "איכה ישבה חבצלת השרון" של רבי אליעזר בירבי קליר המתיחס ל"כְּהֵנִי צִיפּוֹרִים", ומכאן שזו היתה עיר כהנים.² בהמשך נסביר שהעמדת סיפור המשנה בעיר כהנים מסבירה את הכשר הנאנסת לכהונה כלקיחת אחריות של הכהנים על הנאנסת בתחומם.

3. שיטת רב – העין מחוץ לעיר

כאמור, רב טוען שהסיפור אָרַע "בקרונה של צפורי". הראשונים מסבירים שזה כינוי לשוק של צפורי,³ ומשמעות הדבר שמגיעה סיעה של סוחרים מחוץ לעיר. כדברי רש"י:

בקרונות של ציפורי – ביום השוק שסיעות ושיירות ממקום אחר באות שם.
(רש"י טו. ד"ה בקרונות)

² היותה של צפורי עיר כהנים מסייעת להבין הנהגה מיוחדת שלהם המתועדת בתוספתא (תענית א', יג): "וחזן הכנסת אומר להם תקעו הכהנים תקעו... וכך הנהיג ר' חלפתא בצפורי". התוספתא מפרטת את סדר התענית כפי שנהג במקדש, ולאחר מכן מציינת שרבי חלפתא הנהיג סדר זה גם בצפורי. אם נבין שמדובר בעיר כהנים? קל להבין מדוע הנהיג רבי חלפתא את מנהג המקדש בעיר.

³ בדומה ל"יושבי קרנות" (ברכות כח:).

הערוך מסביר שמשמעות המילה "קרונה" היא "מים נובעים וקרים", על פי הגמרא במגילה (ה:): המספרת על רבי ש"ר חץ בקרונה של צפורי בשבעה עשר בתמוז⁴, ומכאן שקרונה היא מרחץ⁵. באופן דומה מסביר ר' צבי מנחם פינליש: "פירש רב שהוא עין הידוע בצפורי המפורסם שם להמון העם עוד בימיו בשם היווני קריני"⁶. מכאן שאותה קרונה היתה מחוץ לעיר, כדרכם של מעינות. ואכן, פרופ' שמואל קליין⁷ זקה את קרונה של צפורי עם עין צפורי, הנמצא כ-2.5 ק"מ מדרום לעיר. בתחלה הסכים לזיהוי זה גם ד"ר צביקה צוק⁸, ברם, מאוחר יותר הוא הציע לזהות את "קרונה של צפורי" עם בריכת משהד המערבית (כשזו נמצאה על ידו)⁹. בריכה זו היתה חלק ממערכת אמת המים שממזרח לעיר, ליד הדרך המובילה אליה. היתרון בזיהוי זה הוא שמערכת המים קרובה יותר לעיר וכנראה היתה בשימוש נרחב יותר על ידי תושביה בתקופת המשנה, ומצורתה עולה שהיא נועדה לרחצה (ומתואר לעיל שרבי רחץ בקרונה של צפורי)⁹.

⁴ מובן המילה "קרונות" על פי הערוך קשור לעגלות, אך סביר שהוא גורס "קרונה" כרוב הראשונים (ראו לעיל הע' 1).

⁵ בספרו **דרכה של תורה** (זמין באתר הספרייה הלאומית ובהיברובוקס) עמ' 54.

⁶ שמואל קליין (בעריכת יהודה אליצור). **ארץ הגליל: מימי העליה מבבל עד חתימת התלמוד**. מוסד הרב קוק, תשכ"ז, עמ' 95. להלן: ארץ הגליל.

⁷ צביקה צוק. **צפורי וסביבותיה**, אריאל 109, 1995, עמ' 77. להלן: צפורי וסביבותיה.

⁸ צביקה צוק. "גילוי בריכת משהד המערבית בגן לאומי צפורי". **רשות הטבע והגנים**, מקור מקוון (נדלה בתאריך ל' בניסן תשפ"ג): <https://www.parks.org.il/new/mashad>. מדובר בבריכת מים ברובע 14.5 מ', באורך 21 מ' ובעומק 3.5 מ', המתוארכת למאה ה-3.

⁹ המעין הוא מקום נסתר (כפי שגם עולה מכך שהתנוקת "ירדה" אליו), כפי שעולה במדרש המתאר נערות מסודם העושות חסד בסתר במעין: "מעשה בשתי נערות שירדו למלאות מים מן העין, אמרה אחת לחברתה למה פניך חולנית, אמרה לה כלו מזונותינו וכבר אנו למות, מה עשת, מילאת את הכד קמח והחליפתו, נטלה זו מה שביד זו וזו מה שביד זו, כיון שהרגישו בה נטלה ושרפוה" (בראשית רבה (תיאודור-אלבק) וירא מ"ט, כא).

הנערות יכלו להחליף את כדיהן משום שהמעין הוא מקום נסתר מחוץ לעיר. באופן דומה, במשנתנו המעין הוא מקום נסתר מחוץ לעיר שבו האנס יכול היה לבצע את זממו. רב סבור כי ניתן להניח שהאנס הגיע מרוב אנשי העיר ה'כשרים', ויש להתיר את התנוקת לכהונה על סמך זאת.

4. שיטת רבי ינאי – הקרונות שבתוך העיר

בניגוד לרב, רבי ינאי מעמיד את הסיפור בקרונות של צפורי:

אמר ר' ינאי: נבעלת בקרונות כשרה לכהונה, בקרונות סלקא דעתך? אלא,
נבעלת בשעת קרונות כשרה לכהונה. (טו.)

מרוב הראשונים עולה שלמסקנה אין משמעות למקום האונס, אלא רק לזמנו, שכן רבי ינאי מדבר על יום השוק, כפי שמפרש רש"י (ד"ה בקרונות).

"קרונות" כשוק

אמנם הרמב"ם פוסק שקרונות של צפורי הן מחוץ לעיר (כפי שנראה להלן), אך לרוב הראשונים המקום הוא שוקה של העיר, כפי שנראה מהגמרא:

אמרו עליו על רבי אלעזר שהיה יושב ועוסק בתורה בשוק התחתון של
ציפורי, וסדינו מוטל בשוק העליון של ציפורי. (עירובין נד:)

מהסיפור עולה שהיו שני שווקים בצפורי, על פסגת ההר ובשיפוליו, ושניהם היו בתוך העיר צפורי. כך עולה מדברי צביקה צוק שכותב:

יש לזהות את האקרופוליס של צפורי] = המבצר בפסגת ההר במרכז העיר,
א"צ] עם... "השוק העליון של צפורי". (שם עמ' 52)

גם מהירושלמי עולה שנאנסה בתוך העיר, שכן דברי רבי ינאי בירושלמי הם "תוכה שבציפורין". מכאן שהתנוקת נבעלה בשוק, והשוק בתוך העיר, ורבי ינאי מתירה רק כשנאנסה בתוך העיר. אולם, כשנאנסה מחוץ לעיר אין לסמוך על רוב הכשרים שבעיר, כפי שמסביר ר"י ברודי:¹⁰

ר' ינאי סבר שדווקא פסולים שטופים בזנות, ולכן יתרחקו מן העיר כדי
לחפש באופן יזום נשים שניתן לקיים איתן יחסים, ברצון או באונס, אבל
בתוך העיר עשוי גם אדם כשר להיכנע ליצרו ולזנות או אף לאנוס.

במשנה אמנם נאמר בפירוש שהיא נאנסה במעין ולא בשוק, ולכן ר"ד הלבני¹¹ מסביר שרבי ינאי יסביר במשנה שהתנוקת נאנסה בדרכה לעין שמחוץ לעיר.

¹⁰ ירחמיאל ברודי. פירוש מסכת כתובות מן התלמוד הבבלי. יד הרב נסים, תשפ"ב, עמ' 284.

¹¹ דוד הלבני. מקורות ומסורות: באורים בתלמוד – נשים. טורונטו, תשנ"ד, עמ' קמח.

"קרונות" כמעינות

ברם, יתכן שרבי ינאי בירושלמי אינו מדבר על הקרונות והשוק, אלא על המעינות שבתוך העיר (ו"קרונות" כריבוי של "קרונה"), ומחלוקתו עם רב היא על איזה מקור מים מדובר. המדרש מתאר בארות שהיו בצפורי: "אילין גלגליא דצפורי"¹². צביקה צוק משער שהכוונה לבורות שמצא:

באקרופוליס נחפרו עשרות בורות... את המים היו מעלים מהבורות כעזרת גלגלי עץ... מתקנים אלו נקראו בשם גלגלים.
(צפורי וסביבותיה עמ' 52–53)

כך גם עולה מדברי ר' ישכר תמר הטוען שגם השוק של צפורי הוא כנוי למעין: היה נ"ל לבאר מלת שוקי של ציפורין או שקי של ציפורין מעין של ציפורי.

(עלי תמר י"ג, א)

מדבריו עולה שהקרונות של צפורי נמצאות מחוץ לעיר, אך הבורות שבצפורי היו ליד השוק. כך הבבלי והירושלמי מכוונים לדבר אחד: רבי ינאי סבור שהאונס ארע בשוק העליון של צפורי, באזור בורות המים, במרכז העיר. לפי זה רבי ינאי מתיר את התנוקת דוקא מפני שנאנסה בתוך העיר.

אם כך, המחלוקת בין רבי ינאי לרב היא האם התנוקת נאנסה במעין שבתוך העיר או בזה שמחוצה לה; והאם ניתן לסמוך על רוב העיר גם מחוצה לה – שרבי ינאי אינו מוכן לסמוך עליו.¹³ כך עולה גם מדברי רבי חנינא בבבלי:

אמר זעירי אמר ר' חנינא: הולכין אחר רוב העיר, ואין הולכין אחר רוב סיעה.
(טו.)

רבי ינאי מכשיר הליכה אחר רוב העיר, אך מחוץ לעיר אין ללכת אחר רוב העיר וגם לא אחר רוב הסיעה.

¹² ויקרא רבה (מרגליות) מצורע י"ח, א.

¹³ על מחלוקת זו עמד ר' זאב ריבנוביץ' (שערי תורת ארץ ישראל עמ' 379), ואחריו ר"ד הלבני (מקורות ומסורות (לעיל הע' 11), עמ' קמט). יתכן גם שרב אינו סומך על רוב העיר בתוכה משום שהוא מחשיבו כ"קבוע", בניגוד לרבי ינאי.

כדי להבין את הרקע להכשר התנוקת, נבחן את הגדרים שהגמרא מעמידה להכשר התנוקת. כמו כן, נעיין בצורת סיפור האונס במשנה, המבהירה את טעם הכשר הנאנסת.

ג. בבלי – תרי רובי

כאמור, מפשט המשנה עולה שהתנוקת מותרת על פי רוב אנשי העיר. לרב – אפילו נאנסה מחוץ לה, ולרבי ינאי רק אם נאנסה בתוך העיר. ברם, הגמרא (טו.) מסיקה שהתנוקת מותרת רק במקרה שבו יש רוב כשרים בשתי הקבוצות – גם בעיר וגם בסיעה שהיתה ליד המעיין:

הולכין אחר רוב העיר והוא דאיכא רוב סיעה בהדה, ואין הולכין אחר רוב העיר גרידתא, ולא אחר רוב סיעה גרידתא, מ"ט? גורה רוב סיעה אטו רוב העיר.

מסקנת הגמרא היא שחכמים החמירו, והצריכו שרוב אנשי העיר יהיו כשרים וגם שרוב הסיעה שעברה לידה בשעת מעשה תהיה כשרה – "תרי רובי". החמרה זו ביחס לפשט המשנה יכולה לנבוע מכך ש"מעלה עשו ביוחסין"¹⁴, ולכן הגמרא מחמירה שלא להסתפק ברוב אחד להתר התנוקת. ברם, יתכן שרב ורבי ינאי הבינו כך את המשנה עצמה, ולא ראו בכך חומרה עצמאית. נראה שהבנות הראשונים השונות במסקנת הגמרא נובעות מהבנות האמוראים את המשנה.

¹⁴ יש אפשרות שהמשנה הקלה על הכשרת התנוקת בנסיון למעט את חומרת דיני המעמדות הכהניים (על פי הכיוון שהעלה הרב שמואל שמעוני במאמרו: "מעלה עשו ביוחסין". דף קשר 1751 (וישב) עמ' 7-8), והגמרא אינה הולכת בדרך זו.

1. רמב"ם – כשיטת רב

הרמב"ם פוסק כי כדי להכשיר את התנוקות יש לודא שהאנס יצא מסיעה שרובה כשרה, וכן שהסיעה פרשה מעיר שרובה כשרה:

בשיהיה המקום שנבעלה בו פרשת דרכים או בקרנות שבשדות שהכל עוברין שם, והיו רוב העוברים שם כשרים, ורוב העיר שפרשו אלו העוברים ממנה כשרים, שהחכמים עשו מעלה ביוחסין והצריכו שני רובות.
(רמב"ם איסורי ביאה י"ח, יד)

בגלל המעלה שעשו ביוחסין חכמים דורשים רוב מתוך רוב לכשרות. לדידו, רוב אנשי העיר אינו מספיק, ויש צורך בידיעה נוספת על כשרות רוב הסיעה.

מכאן נראה שהרמב"ם פוסק על פי שיטת רב. לדידו, התנוקות כשרה מפני שרוב אנשי העיר כשרים, וניתן להניח שהיא נאנסה על ידי אחד מהם. בגלל חומרת היוחסין אין להסתפק ברוב זה אלא יש צורך ברוב נוסף, ולכן התנוקות מותרת רק אם היא נאנסה מחוץ לעיר ויש עוד סיעה שיצאה מהעיר, אך לא אם נאנסה בעיר.¹⁵

על פי שיטה זו, רב מבין את המשנה כך: מחד גיסא המשנה מסתמכת על רוב אנשי העיר, ומאידך גיסא היא מתיחסת דוקא למקרה שארע מחוץ לעיר. לכן נתן לסמוך על רוב אנשי העיר, דוקא מחוץ לה, וגם בה יש להסתמך על רוב כשרים.¹⁶ חיזוק להבנה זו נתן להביא מהערת הרש"ש:

והוא שהיתה סיעה של ב"א כשרים עוברת לשם. לכאורה הל"ל של רוב
בנ"א כשרים. (רש"ש טו. ד"ה והוא)

הרש"ש מקשה שהגמרא היתה צריכה לדרוש סיעה של רוב כשרים, ולא סיעה שכולם כשרים. נראה להסביר לפי הרמב"ם שהסיעה כולה מוגדרת כ"של כשרים", אך לא מחמת הידיעה שאכן כל אנשיה כשרים, אלא מפני שהיא פרשה מעיר

¹⁵ החת"ס (אה"ע א', ט) חולק על כך וסובר שהרמב"ם יתיר אף כשנאנסה בתוך העיר, וכן העין יצחק (ח"א אה"ע ז', ט).

¹⁶ לשיטה זו מסביר הבית יוסף (אה"ע ו, יז-יח) כי הדרישה לרוב סיעה שפרשה מהעיר, היא בגלל החשש שהתנוקות הלכה אל האנס ולא להפך, ואז הוא נחשב קבוע ואינו מותר ברוב. לכן רבי חנינא אומר שאין להסתמך על רוב סיעה, כי צריך שהסיעה תפרוש מהעיר, ורק אז ניתן לסמוך על הרוב שבה.

שרובה כשרים ועל כן נחשבת כשרה. בנוסף לכך נדרש רוב כשרים (ממשי) בסיעה, ושני רובים אלו מכשירים את התנוקות.

נראה שכך מבין הריטב"א את המשנה:

אמרינן בגמרא בקרונה של צפורי היה מעשה ונבעלה בשעת קרונה שהיה שם סיעה של בני אדם רובם כשרים עוברת, ועליה שאלו לר' יוסי, אמר להם אם רוב העיר ג"כ משיאין לכהונה אף זו תנשא לכהונה ואם לאו לא תנשא דתרי רובי דכשרות בעינן. (ריטב"א יד: ד"ה מתני')

התר התנוקות רק בשני רובים מועיל למנוע את חששו של רבי ינאי, שהאונסים מחוץ לעיר לרוב ישתיכו למיעוט הפסול של אנשי העיר.¹⁷ נמצא שהדרישה לרוב סיעה אינה אלא דרך לוודא שהאנס פרש מהכשרים שבעיר.

לפי זה מיושבת תמיהתו של הרשב"א:

קשיא לי קצת לשון הולכין אחר רוב העיר למה יעשה רוב העיר עקר ורוב סיעה סניפין, ולא הוה ליה למימר אלא הולכין אחר רוב העיר ורוב סיעה. (רשב"א טו. ד"ה הולכין)

לדברינו, לשיטת הרמב"ם ודאי שרוב אנשי העיר הוא העקר, ורוב הסיעה רק מאפשר ללכת אחריהם.

אם כך, נתן להציע בהיסוס שדברי רב שאובים מההבדל בין אונס בעיר לאונס בשדה על פי המקראות:

פי ה'יה נער [נערה קרי] בתולה מארשה לאיש ומצאה איש בעיר ושכב עמה: והוצאתם את שניהם אל שער העיר והוא וסקלתם אתם באבנים ומתו את הנער [הנערה קרי] על דבר אשר לא צעקה בעיר ואת האיש על דבר אשר ענה את אשת רעהו ובערת הרע מקרבך: ואם בשדה מצא האיש את הנער [הנערה קרי] המארשה והחזיק בה האיש ושכב עמה ומת האיש אשר שכב עמה לבדו: ולנער [לנערה קרי] לא תעשה דבר אין לנער [לנערה קרי] חטא מנת כי פאשר יקום איש על רעהו ורצחו

¹⁷ נראה שהרמב"ם מבין את דברי רבי ינאי ש"נבעלת בקרונות כשרה", שהקרונות היו מחוץ לעיר (כדברי העלי תמר), ולכן צריך שהסיעה תפרוש מהעיר בכדי להכשיר את התנוקות (ולא כהבנתנו שרבי ינאי פוסל את התנוקות אם נבעלה מחוץ לעיר).

נִפְּשׁ כֵּן הַדְּבָר הַזֶּה: כִּי בַשְּׂדֵה מִצְאָה צִעֲקָה הַנֶּעֱר [הַנֶּעֱרָה קָרִי] הַמְאֲרָשָׁה וְאֵין מוֹשִׁיעַ לָהּ: (דברים כ"ב, כג-כז)

התורה תולה את אשמת הנערה המאורשה בשאלה האם צעקה בעיר והאם היה לה מושיע.¹⁸ רב סבור שאין להתיר את התנוקת אם נאנסה בתוך העיר. יתכן שלידו, כפי שאנו חוששים שהנאנסת בעיר נבעלה לרצונה משום שלא צעקה, כך אין להתירה על סמך הרוב משום שהיא נבעלה למי שהיא רצתה.¹⁹

2. טור – כשיטת רבי ינאי

הטור (אה"ע ו) הולך בדרכו של רבי ינאי שהתנוקת מותרת כשהאנס בעיר שרובה כשרים. הגמרא דורשת שתהיה גם סיעה שרובה כשרים, שמא התנוקת הלכה לאנס (והוא קבוע, שאינו הולך אחר הרוב), ושני רובים גוברים על חשש זה. לכן התנוקת כשרה גם אם ידוע שהאנס יצא מהעיר:

ונראה דאפילו נתעברה בעיר, אם הלך הבעל אליה תינשא לכתחלה, כיון דאיכא רוב העיר ורוב סיעות כשרים, אלא אם כן הלכה היא אליו.²⁰

באונס בתוך עיר שרובה כשרים, והאנס אינו קבוע, נתן לסמוך על הרוב. רוב הסיעה נחוץ רק אם אין ידוע אם האנס קבוע או אם אין ידוע שהאנס מהעיר, וצירוף שני הרובים מתיר את התנוקת. במקרה זה התנוקת מותרת בספק ספיקא: ספק נאנסה על ידי אחד מאנשי הסיעה – ואז מותרת כי יש בסיעה רוב כשרים, ספק נאנסה על ידי אחד מאנשי העיר שיש בה רוב כשרים – ואזי ספק אם הוא הלך אל התנוקת ונדון כפורש והולכים אחר הרוב – ומותרת, ספק היא הלכה אליו ואסורה.

אף המאירי סבור שהתנוקת מותרת כשידוע שהאנס מהעיר שרובה כשר:

¹⁸ עיינו בסוף מאמרו של רועי בראון בגליון זה עמ' 51.

¹⁹ אולי ניתן לקשר זאת גם לרצח הבל שהיה בשדה, ונאמר בו שדמי הבל צועקים מהאדמה. יתכן שהתנן התנוקת אינו נובע רק מכך שרוב אנשי העיר 'כשרים', אלא ממעמדה כנאנסת (בשדה). אם היא נאנסה בעיר אין מקום להקל בדינה.

²⁰ הריטב"א שולל דעה זו (טו. ד"ה פירש): "ודלא כמאן דמפרש דכל היכא דידיעין דאזלי בני העיר לגבה בהכי סגי, ולא בעינן תרי רובי אלא היכא דלא ידיעין אי אזלא איהי לגביה".

כל שיש שם תרי רובי לא סוף דבר כשלא נודע לנו מאי זה רוב פירש אלא אף כשנודע לנו שמרוב העיר פירש אף על פי שאין לתלותו אלא בחד רובא מכשירין אותה שמכל מקום בתרי רובי לא גזור וזהו שאמרו הולכין אחר רוב העיר והוא דאיכא רוב סיעה בהדה. (בית הבחירה טו. ד"ה כל שאנו)

נתן לסמוך על רוב אנשי העיר, כדברי ר' ינאי, אך לא על אנשי הסיעה, מלבד מקרה שיש רוב עיר ורוב סיעה ואין ידוע מהיכן האנס. הסיעה אינה החברה שבתוכה תחיה התנוקת, ולכן אין לסמוך על הרוב שבה, בניגוד לעיר. הטור מחויב כמובן גם לדברי רב. יתכן שהטור גורס בדבריו "קרונות", כלומר השוק, ואז עולה שגם רב מתיר את התנוקת רק כשהאונס אָרע בעיר.²¹

3. רשב"א – העיר מצטרפת לתרי רובי

שיטה שלישית היא שיטת ראשוני ספרד, הסוברים שההתר נובע מקיומם של שני רובים, כשאין ידוע מאין האנס יצא. כך יש שני ספקות: שמא יצא מהעיר ושמא מהסיעה – ובשני המקומות יש רוב כשרים. לדידם, רק שני רובים מספיקים להתיר; זאת בניגוד לרמב"ם, המצריך שהאנס יצא דוקא מהסיעה, ולטור, המתיר אפילו בידוע שהאנס יצא מהעיר. שיטה זו מצרפת את חומרות שתי השיטות הקודמות ואינה סומכת כלל על אחד הרובים, אלא רק על צירוף שניהם, בגלל המעלה בדיני יוחסין. כפי שכותב הרשב"א:

הולכין אחר רוב העיר והוא דאיכא רוב סיעה בהדה. פי' והוא שלא נודע מאיזה מקום פירש אם מן העיר אם מן הסיעה אבל אם נודע שפירש מן העיר אין רוב סיעה מסייעת, וכן הדין ברוב סיעה... רוב העיר לא חשיב כרוב סיעה ואדרבה הוא הגורם שלא נלך אחר רוב סיעה גרידא להכי נקט רוב העיר כלומר אין הולכין אחר הרוב סיעה משום רוב העיר ומיהו רוב העיר נמי

²¹ לחלופין, יתכן שגם הוא מבין כי לשיטת רב מדובר מחוץ לעיר, אך רב אינו טוען שהדין נאמר מחוץ לעיר, אלא שכך היה מעשה. כלומר, אם הסיפור מחוץ לעיר, אז רק כשיש רוב לסיעה בנוסף לרוב שבעיר – ניתן להכשיר את התנוקת אף מחוץ לעיר מדין שני רובים.

כרוב חשיב לן אף על גב דאורחיהו דקביעי ובראיכא רוב סיעה בהדה
 כשרה. (רשב"א טו. ד"ה הולכין).

נראה ששיטה זו הולכת בדרכו של רבי חנינא שאין להסתמך על רוב הסיעה, וכן
 אין להסתמך על רוב העיר אם נאנסה מחוץ לה כדברי רבי ינאי.²² אולם אם יש
 גם רוב עיר וגם רוב סיעה – רוב העיר מאפשר לסמוך על רוב הסיעה.

צירוף שני הרובים יוצר ודאות²³ שהאנס אינו פוסל לכהונה, ולכן התנוקת כשרה.
 חידוש המשנה אינו שהתנוקת נְתָרָת ברוב העיר, אלא שרוב זה מצטרף לרוב
 הסיעה להתיירה בשני רובים. לכן רב מדגיש שהמעשה אָרע בקרונה של צפורי, כי
 עצם התר התנוקת במשנה באמצעות רוב העיר – מאפשר את התרה באמצעות
 רוב הסיעה.

נתן לומר שחידוש המשנה מסתמך על הדין הקיים (שתנוקת ניתרת רק בשני
 רובים), והמשנה רק מוסיפה שאחריות אנשי העיר מגדירה שכל רוב כשרים
 בסיעה באזורה מצטרף לשני רובים.

ד. סיפור המעין במשנה

מלבד העיסוק ההלכתי בהכשר הנאנסת, נדמה שהמשנה מספרת את סיפור
 האונס תוך שימוש בסמלים המסבירים את טעם התרה.

1. מעין כסמל לאשה

סיפור המשנה על התנוקת שנאנסה במעין שבפתח העיר מזכיר את סיפורי
 מקורות המים שבמקרא. נראה שמשמעות דמיון זה קשורה לסמליות של מקור
 המים במקרא, וסמליות זו קיימת גם במשנה.

²² הרשב"א כותב שאין לסמוך על רוב העיר גם בתוך העיר, ואלו לרבי ינאי משמע שניתן
 לסמוך. יתכן שלרשב"א תוך העיר נחשב כקבוע ולכן אין לסמוך על הרוב.

²³ דרך זו עולה מכך שהתוספות (ביצה ג: ד"ה ואחרות) משתמשים בשני רובים להקל
 בשתי תערובות התר בהתר, ומשמע ששני רובים יוצרים ודאות גבוהה יותר להתר.
 כך גם נראה מהר"ן (טו. באלפס) המשווה שני רובים לודאות של ספק ספיקא.

בתורה מפגשי זיווג מתרחשים בבאר בכניסה לעיר;²⁴ זהו המקום בו נתן לעמוד על אפי האשה. אלטר מסביר שהשימוש החוזר במקור המים הוא כלי ספרותי הקשור לסמליות של מקור המים:²⁵

הבאר בנווה המדבר היא בלי ספק סמל לפוריות, וככל הנראה גם סמל נקי.

סימול האשה כמקור מים עולה במקרא בכמה מקומות. רחם האשה מכונה מקור (כמו "מקור דמיה" (ויקרא כ', יח)), בדומה למקורות מים (כמו "מקור מים חיים" (ירמיהו ב', יג)). במשלי יש דימוי נרחב של האשה כמקור מים:

שְׁתֵּה מִים מְבוֹרָךְ וְנִזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךְ: פּוֹצוּ מַעֲיִנְתֶיךָ חוּצָה בְּרַחֲבוֹת פְּלָגֵי מַיִם... יְהִי מְקוֹרְךָ²⁶ בְּרוּךְ וּשְׂמַח מְאֹשֶׁת נְעוּרֶיךָ: (משלי ה', טו–טז, יח)

דימוי דומה נמצא גם בשיר השירים:

גֵּן נְעוּל אֶחָתִי כְּלָה גֵּל נְעוּל מְעִיֵן חֲתוּם... מְעִיֵן גַּנִּים בְּאֵר מַיִם חַיִּים וְנִזְלִים מִן לְבָנוֹן: (שיר השירים ד', יב, טו)

דימוי האשה כמקור מים קיים אף בהקשרים שליליים: "כי שוּחָה עֲמָקָה זוֹנָה וּבְאֵר צָרָה נִכְרְיָה" (משלי כ"ג, כז). זונה המהוה מלכודת לאדם היא מקור מים צר ועמוק שעלול ללכוד אותו.

גם בדברי חכמים יש קשר בין האשה למקורות מים: המשנה מדמה קטנה שנבעלה בגיל שאינה ראויה לכך ל"נותן אצבע בעין" (נדה ה', ד). אמנם שם מדובר על עין אנושית, אך בירושלמי הדימוי של קטנה שנבעלה מכִּן למעין:

תני רבי חייה לעוכר את העין וחוזרת וצוללת. (ירושלמי א', ב)

²⁴ עבד אברהם נתקל ברבקה על "עין המים" (בראשית כ"ד); יעקב פוגש ברחל על הבאר (שם כ"ט); משה פוגש בציפורה על הבאר (שמות ב'), ועוד.

²⁵ אורי אלטר. שושנה צינגל (מתרגמת), **אמנות הסיפור במקרא**. תל אביב, תשמ"ח, עמ' 67. הוא מראה (בעמ' 66–77) שסצנת הבארות משמשת כמפתח וסמל לכל הסיפורים שבהם היא מופיעה, ומלמדת על הנפשות הפועלות ועל אפי המקומות שבסיפור.

²⁶ האבן עזרא מסביר (וכך עולה מהתקבולת) שהכונה לאשתו "מקורך – מקור הבנים".

2. מעין כבוהן של העיר

נוסף לכך שהבאר היא סמל לאשה, הרב אלחנן סמט²⁷ טוען שהבאר היא מקום לבדוק תכונות אנושיות, שכן היא מקום מפגש חברתי:

הבאר משמשת מוקד של פעילות אנושית אינטנסיבית בגלל היותה מקור מים חיים לאנשי העיר ולבהמתם. לפיכך נתן להכיר על הבאר את מידותיהם של בני אדם בתחום החברתי.

בפגישת עבד אברהם עם רבקה על הבאר נאמר שהיא היתה "בְּתוּלָה וְאִישׁ לֹא יָדָעָה" (בראשית כ"ד, טז). המפגש במעין מאפשר לבדוק את הרגלי הטהרה של הנערה ושל אנשי עירה. כך עולה מהמדרש המתאר שטהרתה של רבקה עמדה בסתירה למנהג המקום:

היה מנהגן של ארמיים לשכב עם בנותיהם בתולות.

(מסכת סופרים הוספה א א', ד)

המשנה משתמשת במעין כסמל המופיע במקרא – סמל לאשה, ומבחן לעיר ול אפי אנושיה. במשנתנו התנוקות יורדות אל העין, ובמקום זה היא נאנסת. האנס מגיע למעין; פוגע באשה ועוכר את המעין. האונס במעין הוא כְּאֵלוֹ תְּחַלִּיף לִמְפֹגֵשׁ הַנְּשׂוּאִין שֶׁלָּהּ, וְאִם רֹב הָעִיר מְשִׂאִים לְכַהֲנָה אִזּוֹ גַם הַנְּאֻנְסֵת זֹכֵה לְמַעֲמַד זֶה. המעין הוא מקום התרחשות חברתית, אך הוא גם נסתר מעט, באופן המאפשר אונס. הגמרא מעמידה את סיפור האונס במעין, משום שיש בכך סבירות ריאלית, וזו גם הסיבה שהמעין נעשה סמל הבוחן את אפי העיר – כיצד העיר מתנהגת במסתרים.

3. ההשוואה לעגלה ערופה

נראה שדימוי האשה למעין מתקשר גם למשמעות האונס. האשה היא מקור החיים בעולם, כפי שמעין הוא מקור החיים של מקומו. אונס התנוקות הוא כמו רצח מקור החיים שבה, "כְּאֶשֶׁר יָקוּם אִישׁ עַל רֵעֵהוּ וּרְצָחוֹ נִפְשׁ כֵּן הַדָּבָר הַזֶּה" (דברים כ"ב, כו).

²⁷ עיונים בפרשת השבוע: סדרה שניה. משכל, תשס"ט, עמ' 128.

מכאן נתן ההעלות השוואה בין משנתנו לדין עגלה ערופה. החלל נמצא "נפל בַּשָּׂדֶה" (דברים כ"א, א) כפי שהנערה הנאנסת נמצאה "בַּשָּׂדֶה" (דברים כ"ב, כה). בעגלה ערופה, כמו במשנתנו, עולה הספק האם הרוצח יצא מהעיר, ובירור הספק נעשה במקור מים מחוץ לעיר. אמנם במשנתנו ההנחה היא שנתן לסמוך על רוב אנשי העיר כשהאונס אָרַע במעין שבפתחה, ובעגלה ערופה מקור המים משמש לטקס ניקוי שָׁמָּה של העיר מאשמת המעורבות ברצח. אולם, ברור שהנחת היסוד המשותפת היא שיש לעיר אחריות על הנרצחים סביב העיר, ויש לברר אם הרוצחים יצאו ממנה.

על השוואה זו עמד מורנו רה"י הרב מדן:²⁸

היה ראוי להרחיב את ההיקף בין רצח לאונס לענינים נוספים. בין השאר, היה ראוי לקבוע שגם על נערה מאורסה צריכים זקני העיר להביא עגלה ערופה, משום שאחריותם למנוע לא רק מעשי רצח, אלא גם מעשי אונס.

כפי שעגלה ערופה מבטאת את אחריות בתי הדין למניעת רצח, כך משנתנו מבטאת את אחריות אנשי העיר למניעת אונס הדומה לרצח. רעיון זה דומה לחובת האנס (וחובה דומה של מוציא שם רע) לשאת את הנאנסת:

לו תהיה לְאִשָּׁה תַּחַת אֲשֶׁר עָנָה לָא יוּכַל שְׁלֶחָהּ כָּל יָמֶיו: (דברים כ"ב, כט)

לנאנסת יהיה קושי להתחתן ואין לה גב כלכלי-חברתי, ועל האנס לקחת אחריות על מעשהו ולשאתה. כך גם כהני צפורי, שמהם יצא האנס, צריכים לקחת אחריות על הנאנסת ולצרפה למעמדם החברתי. דין זה נכון כמובן לכל מעמד חברתי, שאם יש רוב מאותו מעמד במקום מסוים – עליהם לקחת אחריות על מעמדה החברתי של התנוקה.

מכאן נתן להסביר את מחלוקת האמוראים והראשונים על הכשר התנוקה על פי רוב אנשי העיר כמחלוקת על רמת השוואת דין אנוסה לדין עגלה ערופה: עד כמה אנשי העיר הכהנים לוקחים אחריות על האונס שברשותם.

רבי יוחנן בן נורי מתיר את הנאנסת, שכן המעין והבאר הם מקום שבו נבחן אפי העיר – אם העיר כשרה לכהונה, אזי נתן לסמוך על כך. שיטת רב עולה בקנה

²⁸ שיחת סעודה שלישיית שופטים ה'תשפ"א: <https://bit.ly/41LDQok>

אחד עם מודל זה, שכן הוא סבור שמדובר דוקא במעין שבפתח העיר. העיר נבחרת דוקא במקום המרכז החברתי, המועד לאונס. רבי ינאי מנותק ממודל זה וטוען שהמשנה שייכת בכל אזור מרכזי אך נסתר.

ה. סיכום

משנתנו קובעת את כשרות הנאנסת בעין לכהונה. רב ורבי ינאי מעמידים את המקרה בצפורי, עיר הכהנים, כפי שמסתבר לאור מוקד פעילות התנאים הדוברים במשנה.

נראה שהכשר הנאנסת לכהונה משמש כלקיחת אחריות חברתית על מעשה האונס. הכהנים תושבי העיר, שמתוכם כנראה יצא האנס, מקבלים את הנאנסת לחברתן. כפי שאנס חייב לקחת אחריות כלכלית-חברתית על הנאנסת ולשאתה, כך הכהנים לוקחים אחריות חברתית-מעמדית על הנאנסת.

לקיחת האחריות של אנשי העיר, ומכח זה הכשר הנאנסת לכהונה, תלויה בהסתברות שהאנס יצא מעירם. הגמרא מצריכה שני רובים, רוב העיר ורוב הסיעה כדי לסמוך על הרוב ולהתירה. הראשונים נחלקו בהבנת הצורך בשני רובים, בעקבות הגשות השונות של האמוראים בהעמדת סיפור האונס במשנה:

- רב סובר שהתנוקת נאנסה בפתח העיר, מה שמטיל את האחריות על האונס על אנשי העיר. בדרך זו הולך הרמב"ם, הפוסק שהאנוסה מותרת רק אם האונס ארע בפתח העיר, והאנס יצא מסיעה שרובה כשר.
- רבי ינאי סבור שהתנוקת נאנסה בתוך העיר, ואז סביר שהאנס הוא מאנשי העיר, שרובם 'כשרים'. בגשה זו צועד הטור, המכשיר את התנוקת על פי רוב אנשי העיר, ומצריך רוב סיעה רק אם נאנסה מחוץ לעיר.
- הרשב"א נזקק לשני הרובים כדי לודא שהאנס אכן היה 'כשר'.

התרחשות האונס במעין קשורה למוטיב מקראי הרואה במקור המים בכניסה לעיר מקום הבוחן את אפי העיר. משמעות נוספת למעין היא שבמקרא אשה מושווית רבות למקור מים, כמקור חיות. האונס תנוקת קָאלו רצחה ופגע במעין החיים. ההשוואה לרצח מצריכה את אנשי העיר לקחת אחריות על הרוצח שיצא

מקרבם, כפי שבדין עגלה ערופה זקני העיר מתמודדים עם החשד שהרוצח יצא מעירם.

1. חתימה

בהקדמתו לפירושו למשנה כתב ביאליק:²⁹

האין שוקי ירושלים, מבואות ציפורי וסמטאות טבריה על כל המונס ושאונוס ועל כל מראות חיהם העתיקים מבצבצים ועולים לעיניכם מביין השיטין של מועד, נשים ונזיקין?

הסיפור שלנו עוסק במבואות צפורי וסמטאותיה, אך הוא אינו מתאר את הצדדים החיוביים שבאותם חיים עתיקים, אלא את הצדדים האפלים והשפלים שלהם. המשנה אינה נוגעת ישירות בבעיה המוסרית, אך גם אינה נכנעת לה. באמצעות הכלים ההלכתיים היא דורשת מאנשי העיר לקחת אחריות חברתית על מעמדה החברתי של הנאנסת.

במקום אחר, ביאליק התלונן על התגובה ההלכתית לאונס:

וְהַכֹּהֲנִים שֶׁבָּהֶם יֵצְאוּ וַיִּשְׁאַלוּ אֶת רַבִּים:

“רַבִּי! אֵשֶׁתִּי מָה הִיא? מְתַרְתָּ אוֹ אֶסְוֶרָה?” –

וְהַפֶּל יָשׁוּב לְמַתְּנֵהוּ, וְהַפֶּל יִחְזֹר לְשׁוּרָה. (בעיר ההרגה)

לדברינו, המשנה אינה עוסקת רק בשאלה הלכתית הנוגעת לאיסור והתר. המשנה מלמדת כי השאלה ההלכתית היא סניף של האחריות החברתית של אנשי העיר לדאוג למעמד הנאנסת והתרה לבא בקהל.

כתלמידי בית המדרש עלינו להמשיך את דרך חכמינו, ולקחת אחריות כלפי החברה ונפגעייה. בהקשר זה, עלינו לקבל את נפגעי התקיפות המיניות ומתמודדי הנפש, ולשנות את הסטיגמה שלהם.

ובכך, יהי רצון שנקרב את ביאת אליהו, שעליו אומרת המשנה:

²⁹ חיים נחמן ביאליק. **ששה סדרי משנה מנקדים ומפרשים על ידי ח. נ. ביאליק**: סדר ראשון זרעים. תל אביב, תרצ"ב, עמ' 15–16. זמין באתר הספרייה הלאומית ובפרויקט בן יהודה.

אמר רבי יהושע מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו
הלכה למשה מסיני שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרוב אלא לרחק
המקורבין בזרוע ולקרוב המרוחקין בזרוע... רבי יהודה אומר לקרוב אבל לא
לרחק. (ערויות ח', ז)